

Ilkka Mäkinen

P.U.F. Sadelin ja kirjastot

Mäkinen, Ilkka, P. U. F. Sadelin ja kirjastot [P. U. F. Sadelin and libraries]. Kirjastotiede ja informatiikka, 13 (3): 76–91, 1994.

P. U. F. Sadelin (1788–1858) was a Finnish clergyman, who took active part in the debates of his times. He was a prolific writer in the Finnish newspapers. He also followed keenly the literature abroad, Sweden and Germany. First a teacher in his home town Vaasa and then a clergyman on the Åland island, he was conservative by nature but nevertheless worked during his whole life for many philanthropic and enlightening causes. The article describes his activities in the field of libraries. During his early adulthood he was librarian for the reading society in Vaasa, est. 1794. He took part in the establishment of the first Finnish reading society for the clergy (1837) and personally established one of the first parish libraries in the country in his own parish, Hammarland and Eckerö (1841). The article is based on literature and archival sources and offers new information on the spreading of library innovations from Sweden and Germany into Finland.

Address: University of Tampere, Department of Information Studies, P. O. Box 607, SF-33101 Tampere, Finland. E-mail liilma@uta.fi

Johdanto

Pastori Pehr Ulrik Ferdinand Sadelin (1788–1858), jonka nimi pulpahtelee muutamaan otteen esiin kirjastohistoriallisessa kirjallisuudessa, esim. Vaasan lukukirjaston ja Hammarlandin pitäjänkirjaston yhteydessä, on ristiriitaisuudessaan kiinnostava historiallinen hahmo. Yhtäältä hän oli taantumuksellisuuden perikuva [ks. esim. Elmgren 1939, 151 ja 319–320]. Hän esimerkiksi oli se “pedagoginen veteraani”, joka tokaisi, ettei Suomessa saa olla kansakoulu¹. Näin hän asettui oivalliseksi maalitauluksi edistyksellisemmille kirjoittajille. Toisaalta hän kuitenkin koko elämänsä ajan herkeämättä työskenteli kansanopetuksen ja yleisen valistuksen hyväksi. Hänellä tuntuu olleen oikein pakkomielle olla tekemässä hyödyllisiä asioita ensimmäisenä.

Konservatiivisen perusasenteen ja nuoruudessa omaksuttujen valistuksen arvojen välinen jännite on yksi Sadelinin elämän ulottuvuuksista. Toinen ulottuvuus on suomalaisen, sensuurin painaman (epä)julkisuuden ja Ruotsin laajan sananvapauden välinen jännite. Sadelin kasvoi ruotsalaisessa Suomessa ja oli jo aikuinen mies, kun Venäjän valta alkoi. Autonomian alkuaikoina, vielä Vaasassa asuessaan, hän oli jatkuvassa yhteydessä Ruotsiin lukukirjaston hoitajana ja paikallisen evankelisen ja piipliaseuran sihteerinä. Keski-ässä hän siirtyi kirkkoherraksi Hammarlandiin ja Eckeröhön, jotka olivat Ruotsin ja Suomen välisen postireitin varrella. Ahvenanmaalla, josta lisäksi harjoitettiin vilkasta talonpoikaispurjehdusta Tukholmaan ja muihin Ruotsin kaupunkeihin, hänellä oli poikkeuksellisen hyvät mahdollisuudet seurata Ruotsin julkista keskustelua sekä kirjallisuuden, sanomalehdistön että kirjeevaihnotoveriensä, mm. A. I.

Arwidssonin, kautta. Hän sai luettavakseen sanomalehtiä sensuroimattomina ja luultavasti sellaisiakin lehtiä, joiden maahantuonti oli kokonaan kielletty.

Asuinpaikkansa ja kontaktiansa ansiosta Sadelinilla oli eräänlainen markkinaetu innovaatioiden välittämisessä henkisesti pysähtyneeseen Suomeen. Kirjastot olivat keskeisessä asemassa hänen välitystyössään. Kerron tässä kirjoituksessa Sadelin osuudesta kirjastoalan innovaatioiden leviämässä Suomeen 1830- ja 1840-luvuilla. Pysin osoittamaan kirjastoajatusten ylikansallisen luonteen, niiden saksalaisen ja ruotsalaisen taustan. Pääasiallinen mielenkiinto kohdistuu kontrahti- ja pitäjänkirjastoihin. Ohitan maininnalla hänen työnsä Vaasan lukukirjaston kirjastonhoitajana todeten vain, että hän mitä ilmeisimmin oli uhrautuva ja jämerä kirjastonhoitaja [Mellberg 1944, Nurmio 1947]. Hän mm. julkaisi kirjastosta ensimmäisen kumulatiivisen luettelon (aikaisemmat luettelot olivat olleet kronologisia hankintaluetteloita). Toinen vain maininnan varaan jäävä kirjastoihin liittyvä tärkeä toimintamuoto oli kirjojen lahjoittelu eri oppilaitosten, triviaalikoulusta yliopistoon, sekä tieteilisten seurojen kirjastoille. Tässäkin Sadelin kunnostautui esimerkillisellä tavalla usein ensimmäisenä lahjoittajana, hän mm. avasi keräyksen Kuopion kymnaasin kirjaston hyväksi v. 1844. Snellmanin Saima seurasi tiiviisti kymnaasin perustamista, avajaisia ja keräystä nostaen myös Sadelinin nimen esiin.

Suomalaisten kirjastohankkeiden riippuvuus Ruotsin keskustelusta

1800-luvun alussa kirjastoajatukset tulivat Suomeen aaltolina, jolloin samaan aikaan näyttää eri puolilla Suomea esitetyn ideoita tai hankkeita, jotka usein olivat keskenään riippumattomia mutta selvästi yhteydessä ruotsalaiseen keskusteluun. Ruotsin vallan ajan viime vuosikymmenellä esiintyneitä lukuseura-, kirjasto- ja pitäjänlukuseurahankkeita tulen käsittelemään toisessa yhteydessä. Venäjän vallan alkuvuosikymmeninä, ennen Pynnisen kirjoituksia (1845) näyttää esiintyneen neljä kirjastoinnovaatioiden aaltoa.

1) Ensimmäisen ideoiden kasautuman muodostavat Gottlundin maininta Otawan esipuheessa

(1831), C.C. Böckerin lainakirjastoja koskeva maininta Ahlmanin kouluja käsittelevässä mietinnössään (1828), kirkkoherra Roschierin ehdotus Lemminkäisen kirkkokokoukselle kirjaston keräämiseksi pitäjään (1829, ks. Okko & Okko 1986) ja tähän saakka piiloon jäänyt M. Achrenin Talousseuralle lähettämä kansanopetusmuistio (1831), jossa hän ilmeisesti Böckerin innoittamana ehdottaa kirjastojen perustamista rahvasta varten². Kaikki nämä aloitteet jäivät verbaaliselle tasolle, mutta seuraavassa aallossa päästiin jo tositoimiin:

2) Ensimmäiset toteutuneet pitäjän- ja kansankirjastohankkeet vuosina 1836–37. Tampereella perustettiin syksyllä 1836 lainakirjastoyhdistys ja seuraavan vuoden alkupuolella postiekspediööri M. Weckström hankki sensuuriylihallituksen luvan kirjastohankkeelleen Pohjan pitäjässä. Nämä kaksi hanketta olivat luultavasti toisistaan riippumattomia.

3) Samoihin aikoihin syntyivät, toisistaan riippumatta, Suomeen ensimmäiset pappien ammatilliset lukuseurat eli kontrahtikirjastot, Ahvenanmaalle ja Ylisen Karjalan rovastikuntaan (eli kontrahtiin) v. 1837. Lääkärien lukuseuratoiminta alkoi jo v. 1835; kaartin pataljoonan upseerien lukuseura oli olemassa jo ainakin 1838. Sivistyneistön yleisillä lukuseuroilla oli jo ennestään pitkät perinteet Suomessa, nyt nousivat maihin ns. “fakki- eli ammatilliset lukuseurat”.

4) Vuosina 1841–42 pitäjänkirjastoajatukset saivat uutta vauhtia, kun A.J. Europæus julkaisi suomenkielisen kirjastokirjoituksensa Sanansaattajassa Viipurista (tammik. 1841) ja Sadelin perusti pitäjänkirjaston Hammarlandiin (joulukuu 1841). V. 1842 aikana ruotsinkielisissä lehdissä keskusteltiin kirjastoista. Pynnisen kirjoitukset olivat johdonmukaista jatkoa tälle keskustelulle.

Huomiota herättää toisaalta suomalaisten yritysten samanaikaisuus mutta keskinäinen riippumattomuus ja toisaalta niiden selvä kytkeytyminen ruotsalaiseen aloitteisiin tai pikemminkin niistä julkisuudessa olleisiin tietoihin. Syksyllä 1836 olivat Ruotsissa näyttävästi esillä sekä pitäjänkirjastot että kontrahtikirjastot, edelliset mm. Aftonbladetin kirjoituksessa, jälkimmäiset piispa Tegnérin puheessa Växjön pappeinkokouksessa. Ruotsin valtiopäivillä v. 1840–41 käsiteltiin kansakouluasetusta, johon valiokuntakäsittelyssä lisättiin kirjastoja koskeva pykälä. Tämän pykälän sanamuodosta käytiin keskustelu, joka tavalla tai toisella kantautui myös Suomeen.

I. Ahvenanmaan kontrahtikirjasto

Fakkilukuseurojen kansainvälinen tausta

Suomen kontrahtikirjastojen välittömät esikuvat löytyvät Ruotsista. A. J. Europaeus viittasi Ruotsin esikuviin sekä kirjoittaessaan kirkonkirjastoista että kontrahtikirjastoista [Sanansaattaja Viipurista 4/23.1.1841; BT92/25.11.1843]. Ruotsin takana hämmöittää Saksan rikas lukuseurakulttuuri, joka oli kehittynyt 1700-luvun lopulla siten, että yleisten lukuseurojen rinnalle yhä enemmän oli syntynyt ”fakkilukuseuroja” (Fachlesegesellschaften) ammatillisen ja tieteellisen kirjallisuuden välittämistä varten [Prüsener 1973, palstat 420, 525]. Kasvavan ammatillisen kirja- ja erityisesti aikakauslehti-tuotannon takia eri aloilla alettiin tuntea tarvetta tämän tietyn alan kirjallisuuden välittämiseen, koska siitä eivät tavalliset lukuseurat huolehtineet jäsenkuntansa hajanaisuuden takia. Lääkärillä, kirurgilla, juristilla, teologilla jne. ei enää ollut varaa olla seuraamatta alansa kirjallisuutta mutta ei toisaalta varoja hankkia itselleen kaikkea tarpeellista. Siksi he alkoivat liittyä yhteen ammattialoittain.

Yksi ensimmäisistä lääkärin lukuseuroista toimi Ruotsin Pommerissa Stralsundin kaupungissa. ”Die medizinische Privatgesellschaft zu Stralsund” oli perustettu v. 1773 ja sen toiminnasta olivat tietoisia Tukholmassa lääkärin kirjallista ja tieteellistä yhteistoimintaa suunnitelleet miehet. Parin epäonnistuneen yrityksen jälkeen saatiin v. 1807 lupa lääketieteellisen kirjaston perustamiseen. [Lennmalm 1908, 5–79, Saksasta ks. Mann 1956]³

Turun nuoret medisiinarit perustivat v. 1820 lääketieteellisen seuran, johon oleellisesti kuulunut kirjasto oli alettu koota jo syksyllä 1819. Seuran toiminta keskeytyi Turun paloon. Sitä yritettiin herättää uudelleen henkiin v. 1832, mutta vasta lääkintälaitoksen uusi pääjohtaja C. D. von Haartman sai arvovallallaan asian liikkeelle. Hänen lähettämänsä kiertokirje helmikuussa 1835, ”angående tillwägbringandet af ett litterärt samband emellan Landets Läkare”, tähtäsi ensi vaiheessa lääkärin lukuseuran perustamiseen, lisäksi oli tarkoitus ruveta julkaisemaan lääketieteellistä aikakauslehteä. [Krogius 1935, 11–33.] Sanaa ”lukuseura” ei kiertokirjeessä käytetä, mutta siinä hahmoteltu järjestelmä julkaisujen kaksisuuntaisine kiertoineen jne. osoittaa eurooppalaisten lukuseura-käytäntöjen tarkkaa tuntemusta.

Systemaattisia tietoja pappien tai teologisten lukuseurojen esiintymisestä Saksassa ei ole käytettävissä, mutta voi olettaa niitä siellä olleen joka tapauksessa ennen kuin Ruotsissa. Ruotsissa oli, jos ei oteta huomioon aikaisempien vuosisatojen aikana tehtyjä yrityksiä pappien opiskelu- ja lukunnon kasvattamiseksi, v. 1798 Visbyn piispa Johan Möller organisoitunut hiippakuntansa Gotlannin papeille ”Läse-Bibliothekin”, josta kerrottiin myös sanomalehdessä. Möllerin seura oli tyypiltään ”kiertolukuseura” eli julkaisut kiersivät jäseneltä toiselle, tässä tapauksessa eri kierroksina kolmessa rovastikunnassa. Mukana oli myös joitakin muita siviilivirkamiehiä. Kierrossa oli ruotsalaisia ja saksalaisia oppineita aikakauslehtia ja kirjoja, joita suositeltiin edellämainituissa aikakauslehdissä. [Wiberg 1942, Grönroos 1946]

1820-luvulta on tietoja uusista kontrahtikirjastoista Ruotsissa. Pitäjänkirjastopioneerina tunnettu J. J. Lagergren organisoit Växjön hiippakunnan Östbon kihlakunnan lukuseuran niin hyvin, että se jatkoi toimintaansa vielä hänen kuoltuaankin. Wiberg (1942) arvelee, että hiippakunnan uusi piispa Esaias Tegnér, joka asettui hiippakuntaansa asumaan 1826, olisi saanut Lagergrenin hankkeesta esikuvan omalle lukuseurakampanjalleen. Muista lähteistä päätellen kuitenkin näyttää siltä, että Tegnér itse oli aloitteentekijä [Tegnér 1954, 331–341; Herlin 1948, 65–75, 170–235].

Tegnérin ajamat lukuseurat eivät olleet pappien ahtaasti ammatillisia kirjastoja, vaan yleistä sivistävää kirjallisuutta välittäviä seuroja. Niiden ensisijainen tarkoitus oli Tegnérin mukaan pitää pappien sivistystaso sellaisena, ettei heidän tarvinnut hävetä muiden säätyläisten edessä tai ettei heidän sivistymättömyytensä ainakaan olisi ollut syynä sivistyneistön loitontumiselle kirkosta. Pappien ammatillista kehittämistä varten Tegnérillä oli muita ideoita, jotka enemmän viittasivat opinto- tai luku-piireihin. Lukuseurojen toimittua jo kymmenisen vuotta Tegnér esitteli ajatuksiaan niistä puheessaan Växjön pappeinkokouksessa syyskuussa 1836. [Tegnér 1836, 90–91; ks. myös Wrangel 1926, 38–39.] Kontrahtikirjastoajatus oli ollut esillä myös Skaran hiippakunnan pappeinkokouksessa v. 1833. Siellä asiaa käsiteltiin kuitenkin pelkästään teologisen tiedon levittämisen kannalta. [Wiberg 1942; Protocoll... 1833, 40; Sammandrag ... 1834, 14.]

Koska sekä Ahvenanmaalla että ylisessä Karjalassa ryhdyttiin kirjastopuuhiihin vuoden 1837 aikana ja Ahvenanmaalla alustavat keskustelut käytiin ehkä jo v. 1836 puolella, niin yhteys Tegnérin

puheeseen Växjön pappeinkokouksessa syyskuussa 1836 on ilmeinen.⁴ Tegnér oli niin arvostettu runoilijana, että jokainen hänen julkisesti lausmansa sana oli uutinen. On siis luultavaa, että jossain suomalaisessa tai Suomeen tulleessa lehdessä olisi tuoreeltaan referoitu hänen sanojaan tai sitten asia olisi voinut tulla mainituksia yksityiskirjeenvaihdossa. Tegnérin papiston lukuseurat olivat, kuten edellä on selostettu, kuitenkin yleisiä luonteeltaan, eivät ammatillisia. Tässä suhteessa Europaeuksen kontrahtikirjasto oli tegnériläisempi, koska sen piiriissä liikkui monipuolista kirjallisuutta, kun taas Ahvenanmaan kirjasto näyttää olleen lähes täysin ammatillinen. Ahvenanmaan kirjaston järjestelyt muistuttavat monissa yksityiskohdissa Möllerin kontrahtikirjastoja Gotlannissa, jotka mahdollisesti elivät jossain muodossa edelleen – tai ainakin muisto niistä.

Kontrahtikirjastojen syntyminen Suomeenkin osoittaa, että täällä pyrittiin torjumaan samoja pappissäädyn arvovaltaa rapauttavia tekijöitä kuin Ruotsissa. Pappien koulutusta uudistettiin 1840-luvulla.

Kontrahtikirjaston perustaminen

Ahvenanmaalle v. 1837

Laajimmin Suomen kontrahti- eli rovastikuntakirjastoja on käsitellyt Esko Häkli v. 1963 ilmestyneessä artikkelissaan, jonka mukaan Ylisen Karjalan rovastikuntaan perustettiin kontrahtikirjasto v. 1837 ja Ahvenanmaalle 1838. Myöhemmin esiin tulleista lähteistä käy kuitenkin ilmi, että myös Ahvenanmaan kontrahtikirjasto on vuodelta 1837 ja luultavasti varhaisempi kuin Europaeuksen perustama Ylisen Karjalan kontrahtikirjasto.

Vanhin lähde, jossa mainitaan Ahvenanmaan kontrahtikirjastohankkeesta, on Ahvenanmaan kontrahtirovastian kirjekonseptikirjassa maaliskuussa 1837. Kirjeen mukaan oli herätetty kysymys kontrahtikirjaston perustamisesta Ahvenanmaalle, minkä vuoksi kontrahtirovasti Carl Hällfors lähetti alueen papiston hyväksyttäväksi kirjaston sääntöehdotuksen ja pyysi samalla jäseneksi haluavia ilmoittamaan, mitä kirjoja he mahdollisesti voisivat lahjoittaa tulevalle kirjastolle. [ÅLA KA Brevkonc. 2.3.1837]

Kirjeen tekstin alla on otsikko Förslag till ett Contracts-Bibliothek för Ålands Prosteri, mutta

sen jälkeen puolitoista sivua tyhjää: kontrahtirovasti Hällfors ei ehtinyt tai jaksanut kirjoittaa sääntöehdotustaan kuin kertaalleen kontrahdin papeille läheneeseen kiertokirjeeseen.

Kirjeen alussa oleva lause “Med anledning af väckt fråga om inrättandet af ett Contracts-Bibliothek inför Ålands Prosteri, derom de fleste af Hr Contractister, vid för sig gången ventilation i ämnet förklarar sig ense...” viittaa siihen, että ehdotus kirjastosta on tullut esiin kontrahdin pappien välisissä keskusteluissa. Ehdottajaa ei nimetä, mutta jos se olisi Hällfors itse, voisiko hän ilmaista asian näin? Toisaalta, ehdottaja ei voi olla myöskään arkkipiispa, joka kyllä v:n 1836 aikana oli tehnyt tarkastusmatkan Ahvenanmaalle. Jos ehdotus olisi ollut hänen, niin se ainakin tässä mainitaisiin.

Ahvenanmaan papisto hyväksyi ajatuksen ja kirjaston säännöistä sovittiin. Vuosimaksuja kirjastoa varten alettiin kerätä jo samana vuonna ja kontrahtirovasti joutui jopa muistuttamaan niitä, jotka eivät olleet maksaneet osuuttaan [ÅLA KA Brevkonc. 29.8.1837]. Vasta kun kirjasto oli toiminut vuoden, Hällfors lähetti tuomiokapitulille kirjelmän, jossa hän selosti asian vaiheita ja liitti mukaan kirjaston säännöt arkkipiispan ja tuomiokapitulin hyväksyttäväksi. Kirjaston perustajaa tai idean esittäjää ei nytkään mainita eikä edes vihjata, että hanke voisi jotenkin olla arkkipiispan inspiroima⁵. Ajatuksen sanotaan nousseen esiin viimeksi suoritettujen “rovastintarkastusten” yhteydessä (1836), ei suinkaan saman vuoden piispantarkastuksessa. Kirjaston perustamisajaksi tai ajaksi, josta maksujen kertyminen on alettu laskea, mainitaan 1.5.1837. [TMA TTA Ahv.]

Kirjaston koko oli jo tuolloin huomattava, 200 volyymiä, ja se kasvoi ripeästi. Ylisen Karjalan kontrahtikirjastossa oli v. 1858 runsaat sata teosta [Petersen-Jessen 1987, 93]. Hällforsin kirjelmän liitteenä on ehdotus kontrahtikirjaston säännöiksi, jonka ensimmäisessä pykälässä esitettiin kirjaston tavoitteeksi “att efter-hand bereda Ståndets inom Contract varande, så äldre som yngre Medlemmar, hvilka åstunda att följa sin tid och Wettenskap åt, tillfälle till nyttig och underhållande läsning i Theologiskt och Ministerielt hänseende”. Kirjastoon hankittaisiin kirjoja, tutkimuksia ja aikakauslehtiä kaikilta teologian aloilta, kuten dogmatiikkaa, eksegetiikkaa, moraalia, kirkkohistoriaa, “Pastoral-Wettenskap”, kateketiikkaa, kirkollista lainsäädäntöä ja muuta uskonnon- ja kansanopettajan sivistykseen läheisesti liittyvää, sen sijaan varsinaisesti

homileettisia teoksia (saarnakirjoja) ei kirjastoon hankittaisi. Kontrahdin jäsenet, erityisesti pastorit lahjoittavat kirjastoon kirjoja omista kirjakokoelmistaan. Kirjastoa ei saa koskaan hajoittaa ja sen tulee seurata kontrahdin arkistoa “intill dess att det kan förenas med en å Landet behöflig och framdeles möjligen blifvande Pädagogie- eller annan publik skole-inrättning”. Kirjastosta huolehtiminen, kirjojen hankinta, luetteloiden laatiminen ja lainauksen järjestäminen kuuluivat palkkiotta kontraktirovastille. Kirjojen valinnasta päättivät kontrahdin papit. Niitä sai lainata vain kontrahdin alueelle. Vuosimaksut oli porrastettu eriasteisten pappien kantokyvyn mukaan, kuitenkin apupapit ja armovuodensaarnaajat olivat vapaita maksuista. Kontraktirovastin tuli vuosittain esittää selvitys kirjaston hoidosta.

Tuomiokapituli käsitteli asian pikaisesti ja erittäin myönteisessä sävyssä [TMA TTA ptk. 4.4.1838]. Hällforsille lähetettiin kiittelevä kirje, jossa sääntöehdotus hyväksyttiin sellaisenaan.

Asiaa pidettiin niin hyvänä, että pian ilmestyi Åbo Tidningarissa uutinen Ahvenanmaan kontraktikirjaston perustamisesta ja samalla painettiin sääntöehdotuksen teksti. Uutisen johdanto-osa oli kevyesti toimittaan otettu Hällforsin kirjelmästä, ei tuomiokapitulin päätöksestä. Tämän uutisen lainasi kiittäen myös Finlands Allmänna Tidning toukokuun lopulla. [ÅT 33/28.4.1838; FAT 117/21.5.1838.] Kirjaston perustaminen siis tapahtui täysin julkisesti ja siitä tiedotettiin valtakunnallisesti. Sensuuriasetuksen mukaan lainakirjastoja varten olisi tullut anoa lupaa sensuuriylivaltuutukselta. Tällaista lupaa ei tietävästi ole haettu sen paremmin Ahvenanmaan kuin Ylisen Karjalankaan kontraktikirjastoa varten. Syy on lähinnä se, että kyseessä olivat suljetut ammatilliset lukuseurat, jotka eivät harjoittaneet lainakirjastotoimintaa yleisölle. Sensuurisäännökset jatkoivat Ruotsin-vallan aikana säädettyjä sensuurikäytäntöjä koskien ensi sijassa kaupallisia, julkisia laina-kirjastoja, joita lähinnä kirjakauppiaiden oletettiin ylläpitävän.

Tuomiokapitulin vastauksen saatuaan Hällfors saattoi kertoa kontrahdin papistolle, että tuomiokapituli ei ollut pelkäästään hyväksynyt ehdotusta, vaan “ock deröfver förklarar dess nöje och tillfredsställelse” [ÅLA KA Brevkonc. 30.4.1838].

Ahvenanmaan kontraktirovastin arkistossa on kontraktikirjaston luettelo “Bok Catalog öfver Ålands Prosteri-Bibliothek”, jossa tuoreimmat teokset ovat vuodelta 1838; se on niin ollen ilmeisesti kirjaston ensimmäinen luettelo. Kirjat on järjestet-

ty seuraaviin luokkiin: Theologisk Litteratur (10 nimekettä), Philologie och Exegetik (47), Dogmatik (31), Moral (6), Religions och Kyrko-Historie (6), Pastoral Vetenskap, Catechetik, Homiletik (13), Ecclesiastik Lagfarenhet (7), Böcker och Afhandlingar i andra ämnen (42). [ÅLA KA Bibl.]

Nimekkeitä on yhteensä 162, mutta jos lasketaan nidokset, niin päästään kirjelmässä mainittuun 200 volyymiin. Valtaosa kirjoista on teologista fakkikirjallisuutta. Kaunokirjallisuutta ei joukossa ole kuin enintään jokin “Youngs Nätter” -tyyppinen runoelma. Yhtään romaania tai muuta kevyempää ei mainita luettelossa. Luettelon ulkopuolella saattoi liikkua muutakin, mahdollisesti jopa romaaneja, samaan tapaan kuin Europaeuksen kontraktikirjastossa. [BT 92/25.11.1843]. Kirjaston sopimusphojaista, yksityistä luonnetta osoittaa se, että kirjaston luetteloa, tilejä tms. ei mainita Ahvenanmaan rovastikunnan arkiston inventaari-luetteloissa.

Kontraktirovastin kirjekonsepteissa esiintyy vuosittain mainintoja kirjaston toiminnasta, vuosimaksujen maksamisesta tai kutsuja kokoukseen, jossa kirjojen ja aikakauslehtien tilaamisesta päätettäisiin. Helmikuussa 1839 Hällfors kutsui kirjaston osakkaat kokoon: “för att öfverlägga och besluta om de Böcker och Tidskrifter som till härvarande Prosteri Bibliothek för innevarande år komma att förskrifvas [...]” [ÅLA KA Brevkonc. 16.2.1839.]

V. 1839 kirjasto sai kirjalahjoituksen. Eckerössä neljännesvuosisadan kappalaisena toimineen, mutta Kirkkonummen kirkkoherrana kuolleen Johan Åhlströmin (1748–1819) leski (kuoli 1838) oli nähtävästi testamentannut miehensä jälkeensä jättämät kirjat kontraktikirjastolle. Se, että Hällfors lähetti luettelon Åhlströmin kirjoista⁶ kierrokselle kirjaston osakkaiden luo, viittaa siihen, että osakkaat saivat tilata haluamansa kirjan kirjastosta käyttöönsä. Kiertokirjeet joka tapauksessa kiersivät pappilasta toiseen, joten niiden mukana saatettiin lähettää kirjojakin. Manner-Ahvenanmaalla välimatkat olivat lisäksi niin lyhyitä, että ei ollut suuri vaiva pistäytyä kontraktirovastin luona kirjoja hakemassa, jos ei jaksanut odottaa pidempään. Kirjaston karttuminen oli ripeää: vuoden 1845 alussa siinä oli jo yli 500 nidettä ja Hällfors suunnitteli jos sen sijoittamista Skarpansin ala-alkeskoulun tiloihin [Hällforsin kirjelmä 17.1.1845, VA TKKA].

Ahvenanmaan ja Ylisen Karjalan kontraktien kirjastojen lisäksi ei muista ole tietoja ennen kuin arkkipiispa Bergenheim alkoi suosia kontraktikirjastojen perustamista Itämaisen sodan jälkeen

[ks. Häkli 1963]. Hän tutustui Ahvenanmaan kirjastoon jo pian arkkipiispaksi tultuaan, maaliskuussa 1851 toimeenpannun piispantarkastuksen yhteydessä ja ilmaisi tyytyväisyytensä tällaiseen toimintaan, josta toivoi runsaasti hyötyä sekä kontrahdin papistolle että välillisesti myös seurakunnalle [ÅLA KA Kontr. 10.3.1851].

Mikä oli Sadelinin suhde kontrahtikirjastoon?

Edelläkerrotun yhteydessä ei kertaakaan tullut esille Sadelinin nimi, koska kaikki tapahtui kontrahtirovasti Hällforsin ja yhteisesti kontrahdin papiston nimissä. Vuoteen 1845 kirjasto säilytettiin Sundin pappilassa, koska kontrahtirovasti Hällfors oli kirkkoherra siellä. Kun Hällfors muutti Isoonkyröön ja Sadelinista tuli ensin v.t. kontrahtirovasti 1845 ja vakinainen 1851, kirjasto siirtyi Hammarlandin pappilaan hänen hoitoonsa. Varhainen Sadelinin omasta kädestä lähtenyt maininta kontrahtikirjastosta on hänen kirjeessään A. I. Arwidssonille 28.2.1838, siis kirjaston alkuvaiheiden ajalta:

“Om Thorsdag träffar jag alla kamrater, vi samlas då för att bestämma om requisitionen af Böcker till vårt ContractsBibliothek, det första och enda i hela Finland – och här behöfdes det dock minst, ty vi hafva hvar och en liten nätt Bok samling.”[KB]

Tämän maininnan voi tulkita ainakin kahdella tavalla. Joko lopun lausuma siitä, että kirjasto juuri Ahvenanmaalle ei olisi ensi sijassa tarpeen, koska papeilla oli jo alansa kirjallisuutta omasta takaa, merkitsee, ettei Sadelin ollut kovin kiinnostunut asiasta ja osallistui vain velvollisuudesta. Tai sitten jo se, että Sadelin käyttää ilmaisia “träffar jag alla kamrater” ja “det första och enda i hela Finland” osoittavat hänen olleen asiasta henkilökohtaisesti kiinnostunut ja omakohtaisesti ylpeä sekä tietämätön Europaeuksen kirjastosta Karjalassa. Jälkimmäinen vaihtoehto on todennäköisempi ottaen huomioon Sadelinin kirjalliset ja kirjastolliset harrastukset. On hyvin mahdollista, että juuri hän alunperin ehdotti kirjaston perustamista.

Edellämainittu ei kuitenkaan ole ainoa lähde, joka yhdistää Sadelinin kontrahtikirjaston syntyyn. Toinen tieto, jota voi pitää Sadelinin kynästä lähteneenä on S. G. Elmgrenin teoksessa “Finska efämerider” vuodelta 1854. Kirjanen on kronolo-

ginen kalenteri Suomen historian mainittavista tapauksista. Vuoden 1837 helmikuun 7. päivän kohdalla [s. 105] sanotaan: “1837, 7 febr., Det äldsta prosteri-bibliotek (på Åland) inrättas.” Tieto on melko varmasti Sadelinilta, sillä esipuheessa kiitetään avusta kolmea henkilöä, joista Sadelin oli yksi. Miksi tässä on perustamispäivämäärä 7.2.1837, kun edellä lainatuissa lähteissä on 1.5.1837?

Hällforsin memoriaalissa mainittu päivämäärä on se, jolloin hänen sääntöehdotuksensa oli kiertänyt kontrahdin papiston läpi ja he olivat allekirjoituksillaan sitoutuneet yritykseen ja josta vuosimaksujen kantaminen laskettiin aloitetuksi. Sadelinin Elmgrenille lähettämä päivämäärä nähtävästi tarkoittaa sitä päivää, jolloin hankkeen toteuttamisesta asiallisesti sovittiin paikkakunnan papiston keskuudessa. Päivämäärän luotettavuutta ei ole syytä epäillä. Mutta miksi Sadelin ilmoitti juuri tuon aiemman päivän? Ehkä siksi, että hän oli tässä vaiheessa tietoinen Europaeuksen kontrahtikirjastosta ja sen perustamispäivästä, josta ei meidän päiviimme ole säilynyt tietoa, mutta joka, voisi ajatella, oli 7.2. ja 1.5. välisenä aikana vuonna 1837. Jos tämä pitää paikkansa, niin se osoittaa Sadelinin erityistä henkilökohtaista kiinnostusta kontrahtikirjastoa kohtaan.

Elmgrenin “Efämerideissä” ei mainita Hammarlandin pitäjänkirjaston perustamista. Ilmeisesti Sadelin ei sitä ilmoittanut, koska tarkkaan ottaen se ei ollut ensimmäinen, vaan Weckströmin kirjasto v. 1837 Pohjassa eikä Sadelin halunnut mainita hopealle jäänyttä yritystään. Weckström, joka myös avusti Elmgrenin “Efämeridejä” tiedoilla, ei taas nähtävästi noteerannut kirjastoaan tarpeeksi ilmoittaakseen sen perustamisajankohdan.

Sinänsä ei ole suurtakaan väliä sillä mikä kontrahtikirjasto sattui olemaan muutamaa kulkautta vanhempi. Merkillisempää on se, että muista kontrahtikirjastoista ei ole tietoja ennen Bergenheimin rynnistystä v. 1856. Eikö idealla ollut kantavuutta ilman auktoriteettien panosta esikuvista huolimatta vai johtuiko se ajan ilmapiiristä? Bergenheimkaan ei heti ruvennut asiaa ajamaan, vaan vasta kun olosuhteet tuntuivat otollisilta.

Sadelinin kuoltua kirjasto siirrettiin Hammarlandista Finströmin pitäjän Godbyn kylään rakennettuun koulurakennukseen, mihin säännöt alunperinkin antoivat mahdollisuuden. Kirjaston ja kontrahtirovastian varat olivat ilmeisesti päässeet sekaantumaa, sillä rovastin leskeltä päätettiin periä 30 ruplaa kirjaston varoja [Häkli 1963, 199].

II. Hammarlandin ja Eckerön pitäjänkirjasto

Että Sadelin jossain elämänsä vaiheessa perusti pitäjänkirjaston, ei ole odottamatonta, mutta ongelmaksi jää, miksi hän ryhtyi toimeen juuri joulukuussa 1841. Hän ei siten ehtinyt siihen kansankirjastoinnovaation maihinnouluun, jota v. 1836 joulukuussa perustettu Tampereen lainakirjasto-seura ja Matthias Weckströmin pitäjänkirjastoksi nimeämä hanke Pohjan pitäjässä v. 1837 edustivat [Henriksson 1948; Gardberg 1937]. Jälkimmäisen todennäköiseksi (ja edellisenkin mahdolliseksi) virikkeeksi arvelen ruotsalaisen Aftonbladetin⁷ joulukuussa 1836 julkaisemaa otetta värmlantilaisen Föreningen till spridande af nyttig Folk-läsning inom Carlstads Stift -seuran vuosikertomuksesta, jossa selostettiin seuran toimintaa pitäjänkirjastojen hyväksi.

Jos nyt on mielekästä etsiä syytä siihen, miksi Sadelin ei ryhtynyt toimeen v. 1836–37, niin ensimmäisenä tarjoutuu syyksi samaan aikaan vireillä ollut Ahvenanmaan kontrahtikirjastohanke ja sen vaatima huomio. Hänellä luulisi olleen tietoa Värmlannin seuran toiminnasta, koska hän oli ollut vuodesta 1836 tukholmalaisten Sällskapet för Nyttiga Kunskaers spridande -seuran jäsen, jonka innoittamana värmlantilaiset olivat oman seuransa perustaneet. Pääkaupungin seura, joka puolestaan oli lähes tarkalleen englantilaisen esikuvansa kaima, ei valinnut päätehtäväkseen pitäjänkirjastojen perustamista, vaan sen pääasiallinen panos oli rahvaalle suunnattu aikakauskirja ”Läsning för folket” (alk. 1834). [Sörbom 1972; Larson 1945]

Tässä aikakauskirjassa oli jo pariin otteeseen mainittu Värmlannin seuran toiminta (1836, 1837). Viidennessä vuosikerrassa (1839) selostettiin värmlantilaisten menestyksellistä toimintaa jo laajemmin: ”Föreningen har sökt att, genom befördrandet af Socken-bibliotekers inrättande, lemna tillfälle och bereda hågen för en nyttig läsning hos de arbetande klasserna.” Karlstadin hiippakunnan 47 seurakunnasta oli perustettu kirjasto 22 seurakuntaan. Seuran johtokunnalle seurakunnista saapuneissa kertomuksissa selostettiin, kuinka innostuneesti kansa oli ottanut kirjastot vastaan lainaamalla kirjoja, kokoontumalla yhdessä lukemaan, keräämällä rahaa ja liittämällä kirjaston toiminnan pitäjän- tai pyhäkoulun yhteyteen. Seura oli perustamisestaan vuoteen 1838 mennessä jaka-

nut lähes 9000 julkaisua, joukossa huomattava määrä Läsning för Folketia [Utdrag af Protocollet ...1836, ...1837, ...1838.]

Tietoja värmlantilaisten innostuksesta kantautui varmasti Suomeen. Ruotsissa ei paljon muita esikuvia ainakaan julkaisuudessa esiintynyt. Pitäjänkirjastoliike, joka menestyi erinomaisesti Karlstadin hiippakunnassa, ei laajemmassa mitassa juurtunut muualle Ruotsiin ennen kuin vähintään 10 vuotta myöhemmin; samoin ei Suomessakaan ennen Pynnisen kirjoituksia (1845) syntynyt kuin kaksikolme pitäjänkirjastoksi luettavaa yritystä, Weckströmin, Sadelinin ja ilmeisesti myös Europaeuksen, jos ei oteta huomioon Tampereen lainakirjastoseuran (1836) hanketta tai Regina-koulun kirjastoa, joista kummastakaan ei tiedetty julkaisuudessa. Innovaatiot eivät juurtuneet, koska edellytykset eivät olleet kunnossa, vallitsi kansanvalistukselle epäsuotuisa mielipideilmasto.

Ehkä Sadelin oli myös nähnyt toukokuussa 1839 Borgå Tidningin uutisen Weckströmin kirjaston perustamisesta Pohjan pitäjään [BT 42/29.4.1839]. Keskustelu Ruotsin valtiopäivillä kansakouluasetuksesta v. 1840, missä yhteydessä puhuttiin myös kirjastoista, on voinut kantautua Sadelinin korviin. Valiokuntakäsittelyssä ehdotukseen lisättiin pykälä, jonka mukaan pitäjänkirjastojen perustamista tulisi rohkaista [Berg 1942, 93–94]. Mahdollisesti pykälä lisättiin piispa C. A. Agardhin ehdotuksesta, olihan hän Värmlannin seuran puheenjohtaja ja asiaa käsitelleen valiokunnan jäsen. Lisäys voi olla myönnitys Agardhille, joka suositteli kaunopuheisesti kotiopetuksen ja kouluopetuksen yhdistämistä, jottei lapsia riistettäisi kotiliiden luota liian varhain. Pääasiassa valittiin kuitenkin koulukeskeinen opetusmalli. Agardh, joka oli ennen Karlstadin piispaksi tuloaan Lundin yliopiston kasvitieteen professori, oli monipuolisuutensa ja loistavan puhetautensa takia jo eläessään neroksi mainittu. Hänen vaikutuksensa kansanopetusaasioissa oli suuri Suomenkin papiston keskuudessa. Sadelin vetosi hänen auktoriteettiinsa kansakoulukeskustelussa [HT 29/14.4.–30/17.4.1841].

Ruotsissa julkaistuja kehotuksia perustaa pitäjänkirjastoja oli jo aiemmin mm. talonpoikaisen valtiopäivämiehen P. Sahlströmin pamfletissa ”Om Folkundervisningen” [1833, 65–67]. Paljon vanhempi, mutta tässä tapauksessa tärkeä on pastori Magnus Hjortsbergin kirja ”Anwising huru föräldrar af Allmogens Rätt böra uppfostra sina barn” [1799], joka kuului Sadelinin pitäjänkirjaston perustaksi lahjoittamiin kirjoihin. Hjortsberg ei

tosin puhu “Sockne-Bibliothekista” vaan käyttäi sanaa “Bokförråd”. Kirjassa on myös lyhyt luettelo sopivista kirjoista.

Kirjaston perustaminen

Sadelin otti kirjastoasian esiin Hammarlandin ja Eckerön kirkonkokouksessa 12.12.1841 [ÅLAHK Kyrk.]. Hän kertoi pitäjänmiehille, että oli usein ilolla havainnut monissa seurakunnan jäsenissä halun viettää vapaa-aikaansa lukemalla ja uskoi, että tämä halu yhä lisääntyisi ja leviäisi, jos vain kirjoja olisi saatavilla. Hän ehdotti pitäjänkirjaston perustamista ilmoittaen olevansa valmis luovuttamaan kirjastolle kokoelman kirjoja. Pöytäkirjan mukaan seurakunnan jäsenet, jotka kiitollisuudella ja ilolla ottivat vastaan tarjouksen, uskoivat, että sellainen laitos ei jäisi ilman hedelmää ja siunausta. Samalla he lupasivat tehdä seuraavilla lukusilla keräyksen kirjojen ostamista varten, mihin voitaisiin myös käyttää kirjojen lainaamisesta kertyviä varoja. Pastori lupasi tehdä sekä luettelon lahjoitettavista kirjoista että ehdotuksen säännöiksi seurakuntalaisten käsiteltäväksi. Pastori ilmoitti myös, että ne papille kuuluvat maksut, joita käsityöläiset, torpparit ja muut asukkaat rahan sijasta suorittivat päivätöillä, tulisivat, jos maksuvelvolliset niiden maksussa vitkastelisivat, perittäväksi ulosmittauksella ja lankeaisivat kirjastokassaan. Tämä tarkoitti sitä, että Sadelin, sen lisäksi että lahjoitti kirjoja, luopui osasta hänelle tulevia maksuja. Se ei muuten ollut ensimmäinen kerta. Jo 1830-luvulla Sadelin oli luopunut ns. ruumislehmistä eli niistä lehmistä tai vastaavista rahasummista, jotka annettiin kirkkoherralle korvaukseksi ruumiiden siunaamisesta. Hän lahjoitti varat kiertävän koulumestarin palkkaamiseen.

Hanke oli siis kokonaan lähtöisin pastorilta, ei seurakuntalaisten pyynnöstä eikä säätyläisten keräyksellä. Viikon kuluttua (19.12.) Sadelin saatoi lukea kirkonkokoukselle luettelon lahjoitettavista kirjoista (“fyratio nio sårskilta Verk i sextio hæften”) ja sääntöehdotuksensa. Kirjat oli jo luovutettu kirjastolle ja sijoitettu asehuoneen tarkoitukseen varustettuun kaappiin.

Yksityiskohtaisten sääntöjen ensimmäisen pykälän mukaan kirjasto koostuu sellaisista ruotsinkielisistä, sisällöltään yleisesti hyödyllisistä ja asiallisista kirjoista, jotka käsittelevät A) uskontoa, moraalialia, B) historiaa, maantiedettä, C) maatalout-

ta, luonnontietoa ja D) maan lainsäädäntöä. Luokitus ei ollut peräisin ainakaan Värmlannin seuran suositusluettelosta [julk. Larson 1945] eikä Hjortsbergiltä. Eniten luokitus muistuttaa Vaasan lukuseuran kirjaston (1813) luettelon luokitusta, vaikka onkin sitä karkeampi ja muutama luokka puuttuu kokonaan (kuten matkakertomukset, elämäkerrat, romaanit). Määräys, että kirjojen tuli olla “af allmänt nyttigt och fattligare innehåll” tarkoittaa käytännössä sitä, että kevyempää luettavaa, kuten romaaneja ja näytelmiä, ei kirjastoon otettaisi. Tässä vakavaimuudessa Hammarlandin kirjasto seurasi tiiviisti Värmlannin seuran suosituksia.

Sääntöjen mukaan kirjasto on pastorin ja seurakuntalaisten yhteisessä päätösvallassa, mutta pastori hoitaa kirjojen hankinnan, luetteloinnin ja sidotuksen sekä kirjaston tilit yms. ja on lähinnä vastuussa kirjaston kirjoista. Vaikka Sadelin lahjoittikin kirjaston peruskokoelman, niin lähdettiin siitä, että kirjasto aina tulee olemaan Hammarlandin emäseurakunnan ja sen kappelin Eckerön omaisuutta eikä sitä voi luovuttaa pois eikä hajoittaa. Kirjaston tilit tuli tarkastaa vuosittain toukokuun loppuun mennessä kirkonkokouksessa.

Sääntöihin sisältyvät tarkat määräykset käyttöoikeudesta, kirjojen säilytyksestä, lainauskäytännöstä ja turmeltuneiden kirjojen korvaamisesta. Käyttöoikeus oli kaikilla pitäjän jäsenillä, “så Husbönder, som Tjenare, Handverkare, Torpare m. fl.”. Säätyläisiä ei mainita, mutta eipä kirjastoa ollut heille tarkoitettukaan. Samoin ei mainita lainaajan sukupuolesta mitään, vaikka ammattinimikkeet tietysti tarkoittavat miehiä. Lapsia ei säännöissä mainita, mutta Sadelinin lahjoittamissa kirjoissa oli jokunen lapsille tai koululaisille tarkoitettu teos. Jäljempänä selostettavasta Sadelinin kirjelmästä tuomiokapitulille ilmenee, että nuoriso oli erityisesti hänen mielessään kirjastoa perustettaessa.

Kirjojen lainaus ei ollut ilmaista. Maksu oli 5 kopeekkaa kuukaudelta kahdesta sormen paksuisesta kirjasta, lisäksi kuukausilta kolme kopeekkaa. Lainaaajia kiellettiin lainaamasta kirjaston kirjoja toiselle henkilölle. Lainauksesta huolehti seurakunnan lukkari, joka palkkioksi vapautettiin lainausmaksuista. Kirjoja sai lainata sunnuntaisin ja juhlapäivisin jumalanpalveluksen jälkeen. Lainausmaksujen käsittelyä koskevaa pykälää (§10) on kirjoitusvaiheessa sorvailtu erityisen huolellisesti. Rahat tuli heti lainaajan läsnäollessa laittaa kirja-kaapissa olevaan reiälliseen lukolliseen laatikkoon, jonka avain oli sen seurakuntalaisen hallussa, joka

huolehti myös kirkon suuren kassa-arkun avaimesta. Lainaustaksujen lisäksi voivat pastori ja seurakunta sopia vapaaehtoisista avustuksista, jotka kerättäisiin vuosittain kinkereillä ruoduttain.

Sääntöjen hyväksymisen jälkeen saatettiin todeta, että pastorin lahjoittamat kirjat oli jo luovutettu kirjastolle, joten lainaustoiminta saattoi alkaa jo samana päivänä. Lopuksi päätettiin, että asia ja sen yhteydessä syntyneet säännöt ja ote pöytäkirjasta tuli toimittaa arkkikiispan ja tuomiokapitulin käsiteltäväksi ja hyväksyttäväksi sekä oli hankittava sensuuriylhallituksen lupa kirjastolle, mistä kaikesta pastori lupasi huolehtia.

Sadelin laati asiasta kirjelmän tuomiokapitulille, jossa hän ilmoitti kirjaston perustamisen tavoitteeksi: “För att bereda mine Socknemännens en lika nyttig som nöjsam sysselsättning under lediga stunder, och isynnerhet draga ungdomen och de uppväxande från ett skadligt kringgående om Sön- och Helg-dags eftermiddagar...”. [TMA TTA Hamm. 21.3.1842.] Tämä perustelu on vähän erillainen kuin se, minkä hän ilmoitti seurakuntalaisilleen, joille hän perusteli kirjastoa lukuhalun tyydyttämiseksi, siis kysynnällä. Nyt hän tuo selvemmin esille sen hyödyn, että nuorison vanhempia ja viranomaisia hermostuttanut sunnuntaista kyläkiertoa voitaisiin tällä keinolla hillitä. Perusteena oli siis tällä kertaa väestön käyttäytymisen kontrolli. Nuorison sunnuntai-iltapäiväinen kierteily kylillä talosta taloon ja siitä aiheutuneet järjestyshäiriöt mainitaan 1800-luvun lehdistökirjoittelussa usein. Syynä pidettyä toimettomuutta pyrittiin poistamaan myös pyhäkoululla ja kirjastoilla. Ongelma oli osissa maata niin huomattava, että kyseessä ei ilmeisesti ollut pelkkä aikalaisen näköharha. [Esim. BT 87/7.11.1846, HT 97/12.12.1846, HT. 31/21.4.1849, Suometar 18/4.5.1849; Ylikangas 1976, 74–77, 83, 228–239.]

Sadelin pyysi arkkikiispan ja tuomiokapitulin suostumusta kirjastolle ja toimittamaan anomuksen edelleen tuettuna sensuuriylhallitukselle. Hän oli jo tuomiokapitulille menevään kirjelmään liittänyt valmiin anomuksen sensuuriylhallitukselle. Anomuksen ohien Sadelin liitti otteen Hammarlandin ja Eckerön kirkonkokouksen pöytäkirjasta 12.12.1841, jolloin hän oli ehdottanut kirjaston perustamista sekä 19.12., jolloin säännöt hyväksyttiin. Ensimmäisestä otteesta oli jätetty pois lause papinmaksujen rästien perimisestä ulosottokeinoin ja varojen liittämisestä kirjastokassaan [em. kirjelmä 21.3.1842]. Kirjelmän konseptissa on lisäksi ennen allekirjoitusta seuraava lähetetystä kirjel-

mästä puuttuva lause: “Bibliotheksinrättningen har med lifligaste deltagande blifvit af Socknemännen anfattad; på nu slutade läsförhörens insamlades för saken något öfver 100 Rub. B. Ass.” [ÅLA HK Brev 21.3.1842.] Tämän virkkeen jättäminen pois voi olla lapsus tai sitten se voi liittyä samaan ongelmaan kuin seuraava pöytäkirjan peukalointi.

Otteeseen jäljennetyssä pöytäkirjassakin (19.12.41) on nimittäin eräs merkittävä ero alkupepäriäseen. Alkupepäriäseen pöytäkirjan viidennen pykälän mukaan kokouksessa tehdyt päätökset ja hyväksytyt säännöt tuli toimittaa arkkikiispan ja tuomiokapitulin hyväksyttäväksi sekä hankkia sensuuriylhallituksen lupa kirjastolle, mutta sekä tuomiokapitulille että sensuuriylhallitukselle meneeseen otteeseen oli lisätty jatko: “och skall det avstå med Böckernas utlåning till dess svar härom ankommer”. Lisäys johtui sensuuriasetuksesta: koska sensuuriylhallituksen asiana oli antaa lupa ja privilegio luku- ja lainakirjastojen perustamiseksi [Nådlig förordning 14.10.1829 §69, §71], ei lainausta ainakaan virallisesti voinut aloittaa ennen luvan saamista ja kirjaston luettelon tarkistusta.

Kirjaston kirjat

Kirjelmän liitteenä oli edelleen luettelo Sadelinin lahjoittamista kirjoista. Kirjakokoelma ilmensi varsin tarkkaan kirjaston tausta-ajatusta. Se, mitä nykyään kutsutaan kaunokirjallisuudeksi, puuttui lähes kokonaan. Uskonto, moraalit ja hyöty vallitsivat. Valikoima oli samankaltainen mutta vielä raskeampi kuin esim. Värmlannin seuran (1836) suosituslista [siitä ks. Tynell 1931, 32–40].

Fiktiivistä ajanvietekirjallisuutta, esim. romaneja, ei haluttu rahvaankirjastoihin, vaikka lukuseurojen kirjastoissa ne muodostivatkin yleensä suurimman ryhmän, kuten oli Vaasassakin. Erona oli kohdeyleisö ja kirjaston hallinta: lukuseurassa, ainakin periaatteessa, jäsenet itse päättivät, mitä hankitaan. Kaupallisissa lainakirjastoissa oli pakokoin olla tarjolla sitä, mitä kysyttiin. Yksityishenkilönä Sadelin hankki omiin ja perheensä tarpeisiin Tukholmasta “litterärt kramsia”, millä hän tarkoitti Thomsonin ja Hjertan romaanisarjoja [kirje Arwidssonille 12.6.1837 KB]. Kirjallisuuden lajin sopivaksi katsottu käyttö seurasi säätyrajoja: romaanikirjallisuus ei sopinut alemmille kansaluokille. Niitä varten oli, uskonnollisten kirjojen ohella, olemassa erityinen kirjallisuudenlaji “kansankirjallisuus” (folk-literatur, folkskrifter).

Sitä ei määrittänyt niinkään sisältö kuin muoto, esitystapa ja tarkoitus.

Onkin luonnollista, ettei vähiä varoja haluttu tuhlata heikkotasoiseen roskaan tai vaarallisesti kiihottaviin kirjoihin. Tämä oli oikeastaan kahden rintaman sotaa, sillä yhtäältä piti taistella uutta romaanikirjallisuutta eli ylempien luokkien viihdekirjallisuutta vastaan ja toisaalta koettaa vierottaa kansaa pois rahvaan viihteestä, arkkikirjallisuudesta, jota pidettiin kaiken pohjanoteeruksena. Arkkikirjallisuutta vastustettiin yksimielisesti. Esimerkiksi Topelius suosittellessaan erästä Sadelinin kansankirjasta kirjoitti: “Bättre är att nyttiga lärdomar läggas i folkets hand, än att det förlöser sina penningar på dessa eländiga visor eller widrigt kluddiga trådsnitt, hwarmed kringresande skojare nu pryda alla wäggar i bondstugorna.” [HT 78/2.10.1847] Snellman kritikoii Valtio-opissaan (1842) vähäarvoista “päivän pennikirjallisuutta”, “joka tosin voi antaa paljostolle muistitietoja monenlaisista tuntemattomista asioista ja oloista, mutta ei milloinkaan pysty luomaan sitä mehevää ja ytimekästä tietoa, joka voisi elää ja kehittyä kansallissivistykseen” [Snellman 1932, 141]. Ehkä samaan kastiin arkkikirjallisuuden kanssa kuului Sadelinin haukkumasanana käyttämä “brännvinslitteraturen” [HT 29/14.4.1841].

Topelius ja Snellman tosin olisivat antaneet kansan käsiin myös romaaneja [Snellmanista ks. Mäkinen 1992], mutta ei nähtävästi Sadelin. Hän kauhisteli v. 1843 rikollisuutta käsittelevässä kirjoituksessaan turmelevan kirjallisuuden lisääntymistä ja arveli, että siitä löytyy yksi syy rikollisuuden kasvun taustalta: “de alster, hvilka pressen mångestades så öfversvämande lemnar till sedeförderf, uppslukas med den glupskes snålhet.” Ja kuvaavana esimerkkinä hän kertoi, kuinka Englannissa oli huonojen kirjojen lukeminen levinnyt: “Då 200 Böcker af värde utgå från låne-bibliothekerne, försлитas under tiden 2000 af förderfligare halt.” [FAT 266/15.11.1843]* Hän ei täsmentänyt, minkälaista tuo huono kirjallisuus oli, arkkikirjallisuuden taipaista vaiko romaaneja.

Huonon kirjallisuuden vastainen ristiretki jatkui koko 1800-luvun, mutta tässä ei ole mahdollisuutta sen selvittelyyn. Riittänee todeta, että Sadelinilla oli mielestään hyvä syy pitää romaanit poissa pitäjänkirjastosta, koska ne olivat vaarallisia sekä poliittisesti että moraalisesti. Voisi puhua “fiktio-kammosta” [vastaavasta ilmiöstä Englannissa ks. Sturges & Barr 1992]. Pelättiin romaanien ja vastaavien painotuotteiden kiihottavan ihmisiä liikaa,

varsinkin yksinkertaisia kansanmiehiä ja -naisia, lapsista puhumattakaan. Romaanien lukemiseen kuluvan ajan olisi voinut käyttää paremminkin. Toisaalta romaanit antoivat rahvaalle vääriä säätyläisten maailmaan kuuluvia malleja ja mielikuvia.

Kun verrataan Sadelinin luetteloa ja hänen kirjastonsa myöhempiä hankintoja varhaisempaan pitäjänkirjastohankkeeseen, Weckströmin kirjastoon Pohjassa, on ero silmiinpistävä. Weckströmin kirjaston luettelo ei liene kokonaisuudessaan säilynyt, mutta sensuurikomitean arkistossa on tallella Weckströmin lähettämä luettelo kirjoista, jotka hän oli tuottanut Ruotsista kirjastoa varten [VA SY Kirjaluett.]. Luettelo on kuin toiselta vuosisadalta: se vilisee romaaneja, joita Sadelinin luettelossa ei ole yhtään, kevyttä ja viihdyttävää lukemista, mutta mukana on myös hyödyllistä. Valikoima tuo mieleen lukuseurojen tai kaupallisten lainakirjastojen luettelot, olihan Weckströmin kirjaston tarkoitus palvella sekä säätyläisiä että rahvasta. Kumpikin kirjasto kuvasti perustajansa persoonallisuutta ja maailmankatsomusta: Sadelin oli autoritääriäinen konformisti, Weckström utelias ja mielikuvitukseen diletantti. Keräilyintohimo näyttää olleen heille yhteistä [Weckströmistä ks. Gardberg 1937, 112]. Tulevaisuus tosin osoitti, että Sadelinin kirjastomalli oli vuosikymmeniä, ehkä satakin vuotta, voitokkaampi.

Byrokratiaa

Sadelinin anomus oli tuomiokapitulille ongelmaton hyväksyä. Asia ei kuitenkaan mennyt aivan ilmoitusasiana, sillä papereita kierrätettiin etukäteen tuomiokapitulin jäsenten keskuudessa. Kokouksesta, jossa anomus hyväksyttiin, olivat poissa sekä arkkipiispa Melartin että myöhempi arkkipiispa, tuolloinen lehtori Bergenheim, mutta oletettavasti he olivat tietoisia asiasta. Tuomiokapituli kiitti Sadelinia anteliaisuudesta ja valistuksen edistämistä seurakunnassaan, mutta piti parempana, että pastori itse toimittaa anomusasiakirjan sensuuriylivaltuutukselle. [TMA TTA Ptk 20.4.1842]

Se olikin seuraava askel. Sadelinin lähettämä anomus oli päivätty 21.3., koska paperi oli sama kuin se, minkä hän toimitti tuomiokapitulille edelleen lähetettäväksi. Anomuskirjeessä ei sen vuoksi myöskään mitenkään viitata siihen, että Turun tuomiokapituli oli jo antanut asialle oman hyväksymisensä. Anomus kirjattiin sensuuriylivaltuutuksen diaariin 27.5.1842 [VA ST Diaari; Kirj.].

Sadelin käytti hakemuksessaan kirjastosta nimitystä “Sockne Bibliothek”, mitä nimitystä sensuuri-asetus ei tuntenut eikä sensuuriylihallituksen myöntämä privilegio sen paremmin. Asetus ja ylihallitus puhuvat jatkuvasti “Läse- och LåneBibliothekista”, koska asetuksessa tarkoitetaan lähinnä kaupallisia lainakirjastoja, joita oli jo Ruotsin vallan aikana perustettu kirjakauppojen yhteyteen. Yhä vuoden 1829 asetuksessa etusija tällaisten kirjastojen perustamiselle annettiin kirjakauppiaille (§ 71), missä seurattiin Ruotsin vallan aikuisia säädöksiä [Hovikanlerin ohjesääntö 23.2.1802 §4]. Sadelin kuitenkin anoi lupaa “å Församlingens och egne vägnar”. Sensuuriylihallitus myönsi luvan ja privilegion Hammarlandin ja Eckerön seurakuntien jäsenille. [VA SY Kons. ptk 3.6.1842.] Sadelinin kirjasto oli ensimmäinen *kunnallinen* kirjasto, sillä Weckström oli anonut ja saanut privilegion itselleen yksityishenkilönä. Privilegiosta ilmenee myös, miksi Sadelinilla⁹ oli syytä olla varovainen anomusta tehdessään ja pöytäkirjanotteita kirjoittaessaan. Privilegiossa oli näet ehto, että ennen lainauksen aloittamista kirjaston kirjojen luettelo oli toimitettava sensuurikomitean tarkastettavaksi, pelkkä lahjoitettujen kirjojen luettelo ei riittänyt.

Kirjanhankintaa

Hammarlandissa ei oltu toimettona viranomaisten lupaa odoteltaessa. Toukokuussa (1842) päätettiin, että pastori ostaa kinkereillä kerätyllä sadalla ruplalla sopivia kirjoja Turusta [ÅLA HK Kyrk. 8.5.1842]. Rahojen kerääminen kinkereillä tuli myöhemmin olemaan yleinen tapa varojen hankinnassa suomalaisille kirjastoille. Elokuussa pastori ilmoitti ostaneensa kirjoja ja että osa oli jo sidottu ja voitiin liittää kirjastoon. Pastori oli ollut yhteydessä myös Ruotsiin. Kuninkaallinen ruotsalainen maanviljelysakatemia oli lahjoittanut useita vuosikertoja vuosikirjojaan ja toimituksiaan sekä muita maatalousaiheisia kirjoja yhteensä 31 nidettä. Akatemian sihteeri Nathorst oli lahjoittanut kaksi kirjaansa lampaanhoidosta. Sällskapet för nyttiga Kunska pers spridande oli lahjoittanut 29 vihkoa aikakauslehteään “Läsning för Folket.” Kirkonkokouksen pöytäkirjan marginaalissa on Sadelinin lisäys: “för hvilka Socknen har att tacka Herr Presidenten StatsRådet och commendören Poppius i Stockholm.” [Loc. cit. 28.8.1842.]

Suomalaisyyntyinen valtioneuvos Gabriel Poppius oli “Sällskapet för nyttiga kunska pers

spridande” -seuran ensimmäinen puheenjohtaja sekä Karlstadin sisarseuran kunniajäsen [Sörbom 1972, 80]. Poppius oli hyvin keskeinen virkamies Ruotsissa ja luottamuksellisessa suhteessa kuningas Kaarle Juhanaan. Vuonna 1826 hän tuli kauppakollegion presidentiksi ja v. 1838 maanviljelysakatemian johtajaksi [Kansall. elämäkerr. IV 1932, 383–384; Wedberg 1934, 3 ja 285]. Pastori sommitteli maanviljelysakatemialle ja sen puheenjohtajalle kirjeen, jossa erityisesti kiitettiin sitä, että akatemia ja sen johtaja olivat muistaneet ulkomailta toteutettua hanketta [ÅLA HK Brev 18.9.1842].

Julkaisujaan lahjoittaneelle Suomen talousseuralle lähetettiin myös kiitoskirje, jonka mukaan “afsigten med det här inrättade Sockne Bibliotheket är att förskaffa Socknens Medlemmar kännedom i de ämnen om hvilka icke en gång den ringaste Medborgare bör sakna kunskap, om han skall uppfylla sin bestämelse i samhället”. Tällä kertaa Sadelin kiinnittää huomiota kirjaston informaatiota välittävään tehtävään, aiemminhan hän oli jo perustellut kirjastoa lukuhalun tyydyttämällä ja väestön (nuorison) käyttäytymisen kontrolloinnilla. Talousseuralle seurakunnan nimissä lähetetyn kirjeen lisäksi Sadelin osoitti erillisen kiitoskirjeen seuran sihteerille, valtiosihteerille Lars Arnellille, johon hänellä nähtävästi oli läheiset suhteet. Viitattuaan seurakunnan kirjeeseen talousseuralle, jossa pyrittiin tulkitsemaan Sadelinin ja pitäjänmiesten nöyryyden kiitollisuus seuralle, Sadelin lisäsi: “Hos Herr StatsSekreteraren stå vi dock i den största förbindelse för den Bokgåfva vi erhållit. För min enskilta del anser jag det för en heder att åter hafva varit i tillfälle att brevväxla med Herr StatsSekreteraren, hvars emot mig ofta yttrade oförtjenta välvilja jag alltid skall förvara i dyrbar hägkomst, om jag än icke alltid är i tillfälle att skriftligen eller muntligen försäkra denna.” [ÅAB KFHS D II 5, Sadelin talousseuralle 26.11.1842; Arnellille 5.12.1842.] Suhteiden hoito Arnelliin oli otollista, sillä hän oli L.G. von Haartmanin ja muiden korkeiden byrokraattien luottohenkilö [Arnellista: Dahlström 1948.]

Sensuurikomitean vaatiman kirjaston luettelon Sadelin lähetti vasta marraskuussa 1842. Kirjeessä hän pyysi, että kirjasto voitaisiin avata yleisön käyttöön [ÅLA HK Brev 1.11.1842; luettelo: VA SY Kirjaluett.]. Luultavasti kirjastoa oli jo käytetty täyttää päätä. Luettelossa on muutamia eroja ja runsaasti lisäyksiä verrattuna Sadelinin lahjoittamien kirjojen luetteloon. Kirjaan “Sveriges första

strid. Folkläsnning” on liitetty selvennys: “innehåller varning mot dryckenskap” ilmeisesti sen vuoksi, että Ruotsissa oli ilmestynyt melkein samanniminen G. H. Mellinin teos “Sveriges sista strid”, joka oli vahvasti venäläisvastainen. Lisiä osastoon “A. Religion, Moral” olit tullut viisi numeroa, yhteensä seitsemän nimekettä, joista yksi 86-osainen sarja pieniä traktaatteja (Svenska evangeliska Sällskapets Skrifter N. 1–86). Sarjan vihkosia ei eritellä luettelossa, mutta niiden joukossa (n:o 53) oli Sadelinin parikymmentä vuotta aiemmin kirjoittama raittiuskirjanen¹⁰. C-osastoon (Landthushållning, Naturkunnighet) oli tullut useita moniosaisia sarjoja, kuten edelläviitatus “Läsning för Folketin” 29 vihkoa, “Svenska Landtbruks Akademiens Annaler” 1819–40 ja saman akatemian kertomukset vuosilta 1816–29 ja 1830–31 sekä “Försök anställa på Landtbruks Akademiens experimentsfält” 1826–1831. Sensuuri ei löytänyt luettelosta mitään huomauttamista. Luettelossa on 76 numeroa eli puolet lisää lahjoitettujen kirjojen listaan verrattuna. Nimekkeitä on enemmän, koska samaan niteeseen on usein sidottu useita pienempiä teoksia.

Kirjaston kokoelman kehitystä voi seurata vuonna 1846 pidettyä rovastintarkastusta varten tehdystä kirjaston luettelosta. Kirjasto tarkastettiin ja verrattiin luetteloon, kirjaston tilit, jotka oli asianmukaisesti hyväksytty kirkonkokouksessa, katsastettiin. Kirjaston kartunta oli jatkunut entiseen tapaan. Mielenkiintoista luettelossa on osasto “D. Juridiska arbeten”, jossa tosin oli vain yksi numero, mutta sitä tärkeämpi: “Samling af Placater, Förordningar, Manifest och Påbud m.m. hvilka i Finland sedan 1808 från trycket utkommit” [ÅLA HK Visit. 28–29.6.1846]. Teoksen neljä ensimmäistä osaa Sadelin oli itse lahjoittanut kirjastolle, mutta seuraavat osat hän oli lähes kerjännyt kirjakauppias ja kustantaja G. O. Waseniukselta, joka oli tunnettu kirja- ja muista lahjoituksistaan edistyskellisiin tarkoituksiin.

Sadelinin Waseniukselle kirjoittamia kirjeitä on säilynyt 21 kappaletta vuosilta 1841–1845 [HYK]. Ne käsittelevät julkaisujen välitystä, kirjojen tilauksia, Sadelinin kirjoittamaa Matthias Laurénin elämäkertaa, joka liitettiin tämän saarnakokoelman alkuun, yms. Sadelin alkoi Waseniuksen pehmittämisen syksyllä 1842 vetoamalla Waseniuksen tunnettuun myötämielisyyteen hyviä asioita kohtaan. Hän mainitsi myös, että kirjasto oli saanut Ruotsin maanviljelysakatemialta ja muilta ruotsalaisilta järjestöiltä kirjoja ja lupasi painattaa lehteen lahjoittajien nimet kiitoksin [13.11.1842], mikä

ei kuitenkaan nähtävästi koskaan tapahtunut. Wasenius ei ilmeisesti reagoinut Sadelinin vetoamukseen, koska Sadelin palasi asiaan lähes vuoden kuluttua syyskuussa 1843 [1.9.1843] ja uudestaan marraskuussa [20.11.1843] kysymällä ohimennen “Blir det att vänta något för vårt Bibliothek?” Pyyntö ei vielääkään tuottanut tulosta, joten huhtikuussa 1844 Sadelin yritti uudestaan: “Dessutom hoppas jag att Tit. villfar min begäran och sänder till vårt Socknebibliothek några Böcker, såsom minne af de relationer vi haft med hvarannan. Nog har väl Tit. några som kunde utan saknad[?] lemnas från det rika förlaget.” [13.4.1844].

Wasenius näyttää tällä kertaa päätelleen, ettei pääsisi itsepäisestä pastorista eroon ilman jotain lahjoitusta, ja lupasi kirjoja, mistä Sadelin häntä kiitteli toukokuussa [10.5.1844]. Wasenius nähtävästi lähetti Sadelinille kustannus- ja myyntiluettelonsa, koska joulukuussa 1844 Sadelin ilmoitti merkinneensä halutut kirjat ja erikoisesti lakikokoelman viidennestä osasta lähtien [1.12.1844]. Kirjat saapuivat kesäkuussa 1845, mistä Sadelin kiitti parissa kirjeessä [23.6. ja 2.7.1845].

Kirjaston julkistaminen

Aikakauden sopivaisuussäännöt ilmeisesti estivät Sadelinia itseään kirjoittamasta suoraan kirjastostaan, mutta hän kuitenkin lähetti kirjaston säännöt Zacharias Topeliukselle, jonka toimittama Helsingfors Tidningar julkaisi ne kiitellen syksyllä 1842. Topelius sai näin sopivaa ajankohtaista aineistoa sen vastapainoksi, että Helsingfors Morgonblad oli julkaissut tietoja Pohjan kirjastosta [HT 94/1842; HM 78/1842]. Myöhemmin Sadelin sai sujutettua pitäjänkirjaston (sekä kontrahtikirjaston) yhteen Finlands Allmänna Tidningin julkaisemaan maaseutukirjeeseensä, kun arkkipiispa kävi tarkastusmatkalla Hammarlandissa v. 1851 [FAT 66/20.3.1851]. Muuten hän ei lyönyt rumpua saavutuksellaan. Mahdollisesti hän odotti, että jos yritys korkeammassa portaissa katsotaan hyväksi, niin sen edistäminen myös otetaan ylemmän viranomaisen, s.o. piispan tehtäväksi, kuten sitten tapahtuikin Bergenheimin aikana, tosin vasta paljon myöhemmin.

Kirjasto, sen luettelot ja tilit tarkastettiin rovastin- (1846) ja piispantarkastuksissa (1851, 1855) ja siitä tehtiin asianmukaiset merkinnät tarkastusdokumentteihin. Arkkipiispa Bergenheim kävi tarkastusmatkalla Ahvenanmaalla ja Hammarlandissa

jo 1851, heti kautensa alussa, ja tällöin hän jo kiinnitti myönteistä huomiota sekä kontrahti- että pitäjänkirjastoon. Kontrahtikirjastosta arkkipiispalla oli vain hyvää sanottavaa (ks. ed.), mutta se, mitä hän sanoi pitäjänkirjastosta, on merkillepantavaa pohdittaessa, miksi hän ei ruvennut aikaisemmin ajamaan pitäjänkirjastojen asiaa julkisesti. Pöytäkirjassa todetaan, että kirjasto on asianmukaisesti saanut luvan viranomaisilta ja että kirjojen valinta on tehty huolella. Kirjat olivat luonnollisesti sensuurin hyväksymiä. Arkkipiispa ilmaisi erityisen tyytyväisyytensä tämän kauniin ja hyödyllisen laitoksen johdosta ja sanoi odottavansa siitä tulevaisuudessa paljon hyvää, mutta hän kuitenkin katsoi aiheelliseksi tehdä selväksi, että hän luotti enemmän papiston uskonnon valaistuksen johtamaan harkintaan kuin maalliseen sensuuriin. Sen vuoksi hän ei pitänyt riittävänä, että rahvaan käsiin joutuvat kirjat tarkastaa vain maallinen sensuuri, vaan papiston tulisi lisäksi alistaa ne omantunontarkkaan tarkastukseen. Papiston tuli olla täysin varma, ettei se itse myötävaikuttanut tosi Kristinuskoa ja laillisesti vahvistettua hyvää porvarillista järjestystä vastaan taistelevien sosialististen ja kommunististen aatteiden levittämiseen. Niistä ei edes ruotsalainen kansankirjallisuus nykyään ollut kokonaan vapaa. [TMA TTA Ahv. 10.3.1851.]

Arkkipiispan sanoista voi lukea muutakin kuin ääretöntä varovaisuutta, nimittäin hänen tavoitteen- sa pitää maalliset viranomaiset erillään kirkon ja seurakuntien asioista, mikä tässä tapauksessa tarkoitti kaksinkertaista sensuuria varmuuden vuoksi. Arkkipiispan muistutuksen taustana oli kenraalikuvernööri Mensikovin edellisenä keväänä Turun tuomiokapitulille lähettämä kirjelmä, jossa tuomiokapituleja kehoitettiin sensuuritoimissaan tehokkaasti estämään lukijoitten uskoa horjuttavien tai vallitsevan kirkon opin kyseenalaiseksi saattavien kirjoitusten leviäminen. Kenraalikuvernöörin kirje taas liittyi samana päivänä annettuun kieltoon julkaista suomen kielellä muuta kuin uskonnollista ja taloudellista kirjallisuutta. [Tiensuu 1985, 166.] Arkkipiispa ei aikonut antaa ruotsinkielisenkään kirjallisuuden osalta aihetta epäilyksiin.

Kirjaston käytöstä ja myöhemmistä kartunnoista ei ole paljon tietoa. Luultavasti Sadelin ei vanhempien jaksanut sitä liiemmästi kehittää ja hänen kuoltuaan se ilmeisesti meni rappiolle. V. 1876 silloisen kirkkoherran toimesta valittiin toimikunta luetteloimaan ja järjestämään kirjastoa. Sitten se jaettiin Hammarlandin ja itsenäistyneen Eckerön

seurakuntien kesken siten, että 3/5 tuli Hammarlandille ja 2/5 Eckerölle. Pitäjänkirjaston tilit tarkastettiin ja hyväksyttiin ainakin keväällä 1879 kirkonkokouksessa, jolloin päätettiin ostaa myös uusia kirjoja. V. 1880 se päätettiin siirtää kunnantupaan, koska kirjat kärsivät sakaristossa kosteudesta, ja valittiin kunnankokouksen puheenjohtaja kirjastonhoitajaksi. [ÅLS HK Kyrk. 26.11., 17.12., 23.4.1879; 22.2.1880]

Sadelinin linja jatkuu

Tarkasteltaessa Sadelinin toimintaa kirjastojen edistäjänä kiinnittyy huomio pariin seikkaan. Hän oli menneisyyden mies siinä mielessä, että hän oli omaksunut porthanilaisen valistuksen perinnön ennen Ruotsin ajan loppua. Tämän perinnön päälle oli kerrostunut romantiikan aatteita. Kansan valistaminen oli ehdoton velvollisuus eikä Sadelin missään nimessä ollut niitä kirkkoherroja, jotka vain nauttivat etuuksiaan. Toisaalta Sadelinilla oli vahva vakaumus sääty-yhteiskunnan erinomaisuudesta, mihin liittyi romanttinen käsitys säätyjen erilaisista luonteista ja niille soveliaasta käyttäytymisestä ja tiedosta. Tästä johtui se, että hän tarjosi talonpojille äärimmäisen asiallista ja hyvää tarkoittavaa kirjallisuutta, koska pelkäsi kevyemmän, viihteellisemmän kirjallisuuden pahentavan talonpojat säädystään.

Sadelin myös edusti sitä kirjastotoiminnan vaihetta, joka oli vielä hyvin tiukasti sidoksissa ruotsalaisiin aloitteisiin. Autonomian alkupuoliskolla yhteys Ruotsiin oli vielä elimellinen, Suomi oli kulttuurisesti Itä-Ruotsia. Yhteys ei tietenkään myöhemminkään kokonaan katkennut, mutta eräänlainen automatiikka heikkeni, kun fennomaanit tarttuivat asteittain kulttuuriin ohjaksiin. Sadelin ei puolestaan ollut mikään anti-fennomaani, hänhän oli SKS:n jäsen, harrasteli nuoruudessaan jopa kansanrunojen keräämistä eikä koskaan sanonut pahaa sanaa suomalaisuusliikkeestä. Hänen aikanaan fennomania ei ollut vielä profiloitunut puoluepoliittisesti, joten hän ei todella joutunut pohtimaan suhdettaan siihen vaihtoehtona totutulle maailmankatsomukselle. Sadelin sovelsi kirjastoyhteyksissä sellaisia muotoja ja periaatteita, usein suoraan Ruotsista lainattuja, jotka myöhemmin tulivat yleisesti käytetyiksi pappien ja fennomaanien kirjastoharrastuksissa. Nämä muodot ja periaatteet

eivät olleet ainoa vaihtoehto, kuten Weckströmin esimerkki osoitti, ne vain olivat silloisissa yhteiskunnallisissa ja poliittisissa oloissa vahvempia.

Vaikka Sadelin ei pitänyt kirjastostaan erityistä meteliä julkisuudessa, se kuitenkin oli olennainen osa hänen kansansivistysajattelustaan. Se soveltui hyvin hänen agardhilaiseen käsitykseensä kansanopetuksesta kodin, seurakunnan ja koulun yhteistyönä. Kodin opetettua lapsen lukemaan ja kansakoulun täydennettyä kodin antamaa pohjaa on luonnollista pyrkiä turvaamaan jatkuva itseopiskelun mahdollisuus. Pitäjänkirjasto oli paikallinen laitos, seurakunnan omassa kontrollissa. Yhtä päättäväisesti kuin Sadelin pyrki torjumaan valtion puuttumisen pikkulasten opetukseen tai vaivahoitoon, hän varmasti halusi pitää valtion erossa kirjastoista, siinä määrin kuin se oli mahdollista sensuurin oloissa. Hän halusi asettua tuulensuojaksi kirjaston ympärille seuraten arkkipiispa Bergenheimin neuvoo, jonka tämä antoi Hammarlandin pitäjänkirjastoa tarkastaessaan. Että se Nikolai I:n aikana merkisi pikkutarkkaa holhousta ja varovaisuutta, ei ehkä ollut vältettävissä, mutta mahdollisesti seuraavien sukupolvien kirjastoja hoitaneet suomalaiset papit ja muut säätyläiset noudattivat yhä tätä neuvoo tarpeettoman uskollisesti.

Hyväksytty julkaistavaksi 19.9.1994.

Viitteet

- Sadelinin kirjoitukset HT:ssa 95/5.12. 1840 ja 29/14.4. – 30/17.4.1841; ks. myös Halila 1949, 177–178. Halila ei tosin nimeä Sadelinia, koska tämä ajan tavan mukaan käytti vain nimimerkkiään "S-n". Sadelinin ajatukset kansakoulusta ja kansanopetuksesta eivät kuitenkaan olleet aivan niin yksioikoisia kuin kokonaisuudesta irrotettu tokaisu antaa aiheen luulla. Valotan Sadelinin ajatuksia kansakoulusta ja muista ajan keskeisistä kysymyksistä sekä hänen toimintaansa yleensä ensi vuonna ilmestyvässä ruotsinkielisessä kirjoituksessani, josta tämä artikkeli on muokattu osa. Nyt julkaistavan osan viittausjärjestelmää on tiivistetty luettavuuden parantamiseksi. Täydelliset viitteet ovat saata-vissa lehden toimitukselta, kirjoittajalta tai myöhemmin ilmestyvästä ruotsinkielisestä laitoksesta.
- ÅAB, K. Finska Hushållninssällskapet arkiv, D XXIII 19, blad 210–219, Tankar om Finska allmogens [...] bildning samt om skolors inrättande för dess barn, till Herr - N.N. Muistio on päivätty Vöyrissä 1.4.1831, sen lopussa on nimimerkki M.A., joka todennäköisesti tarkoittaa Mathias Achrénia. Tiedon muistiosta olen saanut talousseuran ent. sihteeriltä Lars Zilliacukselta. Achrénista ks. Krook 1931, 153–168.
- Lääkärien lukuseuroista Tukholmassa ja Kööpenhaminassa oli uutinen Åbo Allmänna Tidningissä 28.6.1810. Tiedon lähde Mustelin 1949, 117.
- Häkli 1963 s. 191 sanoo, ettei ole löytänyt Växjön kokouksen dokumenteista mainintaa kontrahtikirjastosta; syy tähän on se, että Tegnérin puhe julkaistiin erikseen lehdissä ja myöhemmin hänen kootuissa puheissaan v. 1842, ks. ed. Tegnérin puheesta julkaistiin täydennettynä BT:ssä osa, jossa ei tosin puhuttu kontrahtikirjastoista: BT 86–87/31.10.–5.11.1838 Öfversigt af Sveriges Theologiska literatur för åren 1817–1837. Kirjallisuuslehtien merkitystä kuvaa se, että lehden toimitus oli ensin havainnut Tegnérin puheen saksankielisenä Allgemeine Litteratur Zeitungissa.
- Häklin 1963 s. 191 mukaan tuolloinen arkkipiispa Melartin oli kehittänyt rovastikuntakirjastoajatusta, mutta tälle tiedolle en ole löytänyt tukea. Häklin lähteenä käyttämän Takolanderin Melartin-elämäkerran lähteetkään eivät tue tietoa Melartinin aktiivisuudesta tässä asiassa [Takolander 1927, 89].
- Luettelo ei ole säilynyt, mutta se mainitaan Hällforsin kirjekonseptissa: 9.1.1840, ÅLA KA Brevkonc. Että todella on kyse Johan Åhlströmistä, on oletus, joka perustuu Åhlströmien pitkään Eckerön-aikaan ja lesken kuolinvuoteen. Ks. Henriksson 1989, 121.
- Lehti tosin oli virallisesti kielletty Suomessa, mutta ainakin Helsingin postihallitukseen, missä Weckström oli virassa, se silti tuli salaisesti. Weckströmin käsien kautta kulkivat kaikki suomalaisten tilaajien ulkomaiset lehdet (eräitä Turkuun suoraan jääviä lehtiä lukuunottamatta), joten Aftonbladetin kirjoitus todennäköisesti tuli hänen ulottuvilleen.
- Moraalinvartijana Sadelin toimi julkisesti myös tuomitessaan v. 1845 (ÅT 19/8.3.1845) siveettömänä pitämänsä Topeliuksen novellin. Topelius oli muuten Sadelinin kummipoika.
- Sadelin oli hyvin tietoinen sens.ylih. toiminnasta, olihan hän läheltä seurannut Vaasan lukuseuran kirjaston vaiheita sen kynsissä ja hän oli itsekin toiminut Vaasan paikallisenä sensorina kolmisen kuukautta vakinaisen sijaisena.
- Sadelinin Vaasan-aikanaan kirjoittama, sikäläisen

evankelisen seuran kustantama anonyymi raittiuskirjanen "Några ord till väckelse och warning för dem som äro begifna på dryckenskap" (1820) oli todellinen menestysteos; se käännettiin heti suomeksi ja taas, kun alkuteos oli unohtunut, ruotsiksi takaisin (1854); Ruotsin evankelinen seura julkaisi siitä useita painoksia, myöhemmin sen julkaisemista jatkoi ruotsalainen raittiusseura, viimeinen painos julkaistiin v. 1875, 17 vuotta Sadelinin kuoleman jälkeen.

Kirjallisuuslähteet

- Berg, F.: Hur folkskolestadgan tillkom. 2. uppl. Stockholm 1942.
- [Böcker, C. C.]: Betänkande om de utaf Kejsarl. Finska Hushållnings-Sällskapet på Ahlmanska donationsfondens bekostnad inrättade Skolor. Hfors 1828.
- Dahlström, Svante: Lars Arnell. Bidrag till hans biografi. Åbo 1948. (Acta Acad. Aboensis. Humaniora XVI,3).
- Elmgren, S. G.: Finska efämerider. Hfors 1854.
- [Elmgren, S.G.]: S. G. Elmgrenin muistiinpanot. Julk. Aarno Maliniemi. Hki 1939.
- Gardberg, Carl-Rudolf: Nygårdin kirjasto Pohjan pitäjässä. Satavuotismuisto. - Kansanvalistus- ja kirjastolehti 1937: 108–114.
- Gottlund, C. A.: Otawa eli suomalaisia huvituksia. I osa. Tukhulmissa 1831.
- Grönroos, Henrik: Kirkonkirjastot ja niiden tehtävät Ruotsi-Suomessa. - Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 33–34(1946): 3–36.
- Halila, Aimo: Suomen kansakoululaitoksen historia. I. Porvoo-Hki 1949.
- Henriksson, Bjarne: Prästmän på Åland under 500 år. Mariehamn 1989. (Ålands högskola 1989: 2.)
- Henriksson, Karl-Erik: Tampereen lainakirjastoseura vuodelta 1836. - Kirjastolehti 1948: 144–147.
- Herlin, Gunnar: Daniel Nordin. Ett smäländskt herdeminne från Tegnér's tid. Lund 1948.
- Hjortsberg, Magnus: Anvisning huru föräldrar af Allmogén Rätt böra uppfostra sina barn. 2. uppl. Strengnäs 1799.
- Häkli, Esko: Tietoja rovastikuntakirjastojen perustamisesta ja alkuvaiheista. - Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 48–51 (1958–61): 190–219 (Hki 1963).
- Kansallinen elämäkerrasto. IV osa. Porvoo 1932.
- Krogius, Ali: Finska Läkaresällskapets historia 1835–1935. Hfors 1935.
- Krook, Tor: Väckelserörelserna i Österbottens svenska församlingar under 1800-talet. I. Hfors 1931. (Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar XXXI).
- Larson, Bror: Till värmländska folkbildningsarbetets historia. - Nationen och hembygden. Skriftserie utgiven av Värmlands nation i Uppsala och Föreningen Nationen och hembygden. IV (Uppsala 1945), s. 41–71.
- Lenmalm, F.: Svenska läkaresällskapets historia 1808–1908. Sthlm 1908. (Svenska Läkaresällskapets handlingar, band 38).
- Mann, Gunter: Die medizinischen Lesegesellschaften in Deutschland. Köln 1956. (Arbeiten aus dem Bibliothekar-Lehrinstitut des Landes Nordrhein-Westfalen, Heft 11).
- Mellberg, Walter: Läse-Biblioteket i Wasa. Till 150-årsminnet. Vasa 1944.
- Mustelin, Olof: Läsesällskapet i Åbo. - Historiska och litteraturhistoriska studier 25: 59–210 (Hfors 1949).
- Mäkinen, Ilkka: Snellman kansankirjastoista ja lukemisesta. - Kirjastotiede ja informatiikka 11(1): 10–24, 1992.
- Nurmio, Yrjö: Maamme lukuseuroista ja niiden kirjastoista 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alkuvuosikymmeninä. - Historiallinen aikakauskirja 1947: 1–47.
- Okko, Marjatta & Okko, Pirkko: Varhainen kansankirjastoaloite Lemillä: Jakob Roschier 1787–1838. - Kirjastotiede ja informatiikka 5(4): 126–130, 1986.
- Petersen-Jessen, Anne: Liperin rovasti Anders Josef Europaeus 1797–1870. Pieksämäki 1987. (Suomen sukututkimusseuran julkaisuja 39).
- Protocoll vid Prest-Mötet i Skara den 3, 4 och 5 September 1833. Skara 1833.
- Prüsener, Marlies: Lesegesellschaften im 18. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Lesergeschichte. - Archiv für Buchgeschichte Bd. XIII 1973, Sp. 369–594.
- Sahlström, P.: Om Folkundervisningen. Framställning till det upplysta Allmänheten samt Sweriges Bonde Stånd. Stockholm 1833.
- Sammandrag af Skara Consistorii Tryckte Circulärer, i alphabetisk ordning, författadt af And. Bjurstén, Borås 1834.
- [Snellman, J. V.]: J. V. Snellmanin Kootut teokset. II. Hki 1932.
- Sturges, Paul & Barr, Alison: 'The fiction nuisance' in nineteenth-century British public libraries. - Journal of Librarianship and Information Science, 24(1): 23–32, 1992.

- Suomen lehdistön historia. 6. Hakuteos. Kuopio 1988.
Sörbom, Per: Läsning för Folket. Studier i tidig svensk folkbildningshistoria. Stockholm 1972.
- Takolander, Alfons: Erik Gabriel Melartin. 2. Ekenäs 1927. (Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 22).
- [Tegnér, Esaias]: Esaias Tegnér's brev. II 1824–1825. Red. av Nils Palmborg. Malmö 1954.
- [Tegnér, Esaias]: Tal vid skilta tillfällen af Esaias Tegnér. Tredje bandet. Handlingar hörande till Prestmötet i Wexjö den 20, 21, 22 och 23 September 1836. Vexjö 1842.
- Tiensuu, Kyllikki: Edvard Bergenheim. Toiminta koulumiehenä ja arkkipiispana vuoteen 1863. Hki 1985 Suomen kirkkohistoriallisen seuran toim. 133.
- Tynell, Knut: Folkbiblioteken i Sverige. Stockholm 1931.
- Utdrag af Protocollet, hållet wid Sällskapet för spridande af nyttiga kunskaper allmänna sammankomst... 1836. - Läsning för Folket, Årg. 2/1836 h. 2, s. 1–5.
- Utdrag af Protocollet ... 1837. - Läsning för Folket, Årg. 4/1838, h. 2, erill. numerointi: I–VIII sivujen 96 ja 97 välissä.
- Utdrag af Protocollet [...] 1838. - Läsning för Folket, Årg. 5/1839, h. 2, s. 97–106.
- Wedberg, Birger: Gabriel Poppius. Minnesteckning. Sthlm 1934.
- Wiberg, Albert: Ur sockenbibliotekens äldre historia. - Biblioteksbladet 1942: 154–161.
- Wrangel, Thecla: Från forna tider. Hörsagor och personliga minnen. Sthlm 1926.
- Ylikangas, Heikki: Puukkojunkkarieitten esiinmarssi. Väkivaltariikollisuus Etelä-pohjanmaalla 1790–1825. Hki 1976.
- Turun maakunta-arkisto (TMA)*
Turun tuomiokapitulin arkisto (TTA).
Ahvenanmaan rovastikunta 1824, 1827–1849, E VII 25. (Ahv.)
Hammarlandin emäseurak. 1825–1908E VI 26. (Hamm.)
Tuomiokapitulin pöytäkirjat. (Ptk.).
- Valtionarkisto VA*
Sensuurilyhallituksen arkisto (SY)
Konseptipöytäkirjat 1840–1844 (Kons. ptk.)
Saapuneiden asiakirjojen diaari 1830–1850 (Diaari).
Kirjeasiakirjat 1840–1843 (Kirj.)
Sensuurikomitean kirjaluetelot 1837. (Kirjaluet.)
Tuomiokapitulien kouluarkisto (TKKA). Ahvenanmaan ala-alkeiskoulun kirjeasiakirjat 1845–1870.
C. Hällforsin memoriaali 17.1.1845.
- Åbo Akademis bibliotek (ÅAB)*
K. Finska Hushållningssällskapetets arkiv. [KFHS]
Band D XXIII 19, blad 210–219 “Tankar om Finska allmogens [...] bildning samt om skolors inrättande för dess barn , till Herr - N.N.”
Band D II 5.
- Ålands landskapsarkiv (ÅLA)*
Hammarlands kyrkoarkiv. (HK)
Brevconcept 1831–1890 (Brev)
Kyrkostämmoprotokoll. (Kyrk.)
Visitationsprotokoll 1846–55. (Visit.)
Kontraktsprostens arkiv. (KA)
Brevkoncept 1833–1852 Da 5. (Brevkonc.)
Ankomna brev från domkapitlet 1822–1841 Eb 3. (Ank.)
Biblioteksförteckningar Ba 2. (Bibl.)
Kontraktsmötesprotokoll. (Kontr.)

Arkistolähteet

- Helsingin yliopiston kirjasto (HYK)*
Waseniuksen kokoelma.
- Kungliga biblioteket, Tukholma (KB)*
Brev till A. I. Arwidsson (mikrofilmit: VA).

Käytettyjä lyhennyksiä

- BT Borgå Tidning
FAT Finlands Allmänna Tidning
HM Helsingfors Morgonblad
HT Helsingfors Tidningar